

MPHTI 06.77.02; 06.77.97

JEL Classification: J14; J16; I38

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-2-20-31>

КҮТІМ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЕҢБЕК СЕГРЕГАЦИЯСЫ: ҚАЖЕТТІЛІКТЕРДІ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ШЕШІМДЕРДІ ТАБУ

А. В. Липовка^{1*}, М. С. Нугманова², Ж. С. Рахимбекова¹

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – үй жағдайында өзінің қарт туыстарына тегін күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктері мен жұмыс жүктемесін анықтау.

Әдістемесі – Қазақстанның қалалық және ауылдық жерлерінің 201 тұрғындары арасында ашық және жабық сұрақтармен электрондық жеке сауалнаманы қамтитын аралас әдіс қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – қарт туыстарына күтім жасау бойынша ақы төленбейтін еңбекпен айналысатын адамдардың қажеттіліктерін анықтауға және уақытын пайдалануға бағытталған Қазақстандағы алғашқы зерттеу.

Зерттеу нәтижелері – сауалнама үйде қарт адамға күтім жасайтын адамның әлеуметтік-демографиялық портретін жасауға, үй шаруашылықтарындағы институционалдық, ақылы және тегін күтімнің үлесін анықтауға, ерлі-зайыптылар арасындағы үй жүктемесін бөлуге және отбасылардағы гендерлік теңдікті қабылдауға мүмкіндік берді. Зерттеу көрсеткендей, жақын адамдарына үйде күтім жасайтын адамдардың негізгі қажеттіліктеріне мыналар жатады: жәрдемақылар, төлемдер мен жеңілдіктер, мемлекеттің әлеуметтік қызметкерінің қызметтері /күтім бойынша көмекшінің қызметтерінің құнын өтеу, қомақты зейнетақы, қамқоршының қоғамдық мәртебесін көтеру, тегін дәрі-дәрмектер және медициналық қызмет көрсету. Қазақстанда қарттарға күтім жасау бойынша институционалдық қызметтердің тапшылығы анықталды және ұлттық күтім жүйесін дамыту бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: күтім экономикасы, ақысыз еңбек, гендер, қарттар, қартаю.

КІРІСПЕ

Біздің планетамыздағы халықтың жалпы үлесіндегі егде жастағы адамдардың өсу қарқыны әлемдік тренд болып табылады, әсіресе ол тренд он жыл бұрын демографиялық өсу баяулаған Еуропа елдеріне қатысты. 2020 жылдардың басында 60 жастан асқан адамдардың пайызы 5 жасқа дейінгі балалардың санын басып озды. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау Ұйымы (ДДҰ) 2015-2050 жылдар аралығында 60 жастан асқан адамдардың санының екі есе өсуін, яғни 12 %-дан 22 %-ға өсетінін дейін болжайды [1].

Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Бас Ассамблеясы ДДҰ қолдауымен мемлекеттер, азаматтық сектор өкілдері, халықаралық ұйымдар, оқу орындары мен бизнес арасындағы жаһандық деңгейде өзара іс-қимыл кезеңі ретінде 2021-2030 жылдарға арналған салауатты қартаю онкүндігін бастады [1]. Аталған бағдарламаның мәні теңсіздікті азайту және қарттардың өмір сүру деңгейін арттыру, оның ішінде атаулы жүйелік күтім және алғашқы медициналық-санитарлық қызмет, сондай-ақ қарттардың сапалы ұзақ мерзімді күтімге қол жетімділігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму Тұжырымдамасы және аға буын азаматтарының «Белсенді ұзақ өмір сүру» жағдайын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі іс-шаралар жоспары шеңберінде қарт адамдардың өмір сүруіне қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында бірқатар стратегиялық іс-шараларды жүзеге асырады [2].

БҰҰ жіктеуіне сәйкес, 65 жастан асқан азаматтар үлесі 7 %-дан асқан кезде елде демографиялық қартаю пайда болады. Қазақстан халқы айтарлықтай демографиялық өсіммен қатар, 2020 жылы

аталған шекті деңгейге жетіп, ұлттың қартаю үрдісін көрсетуде [3]. Қазақстан ұлтының қартаю үрдісіне қарамастан, қарттарға күтім жасаудың институционалдық жүйесі айтарлықтай дамымаған және жасына байланысты зейнеткерлердің жалпы санының 1 %-дан азын қамтиды [4]. Керісінше, үй шаруашылығында негізінен әйелдер жүргізетін ақылы емес қарт адамдарға күтім жасау шамамен 95 % құрайды [5].

Әсіресе, егде жастағы адамдарға күтім жасауда ақысыз еңбек саласындағы зерттеулердің тапшылығы мәселесі өткір тұр. Төменде келтірілген ҚР-дағы қарт адамдардың әл-ауқаты мен мәселелері бойынша алдыңғы зерттеулерге шолу үйде қарт туыстарына күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктері «аз зерттелген аумақ» болып қалғанын көрсетеді.

Бұл ғылыми жұмыс үй шаруашылықтары жағдайында қарттарға ақысыз негізде қарайтын адамдардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын анықтауға, олардың күтіміне кететін уақытты, сондай-ақ жүргізілген далалық зерттеу арқылы қажеттіліктерді анықтауға бағытталған.

Әдебиетке шолу. Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) мәліметтері бойынша, күтім жұмысы екі қиылысатын қызмет бағытын қамтиды: тікелей (басқа адамдарға күтім жасау бойынша жеке жұмыс) - балаларды қарау немесе науқас немесе қарт туыстарына күтім жасау және жанама қызмет - тамақ дайындау, тазалау және т.б. [6]. Күтім жұмысы ақылы болып бөлінеді, ол көбінесе арнайы жалданған адамның ақшалай сыйақысымен жүзеге асырылады және күтушінің уақытша және физикалық шығындарын қаржылық өтемей төленбейді.

Қазақстанда қарттарға күтім жасау жауапкершілігі жақын туыстарына заң жүзінде бекітілген. ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексіне сәйкес «еңбекке қабілетті кәмелетке толған балалар өздерінің еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж ата-аналарын асырауға және оларға қамқорлық жасауға міндетті», сондай-ақ ерлі-зайыптылар «еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж жұбайын (зайыбын)» асырауға міндетті [7].

М. Meurs және оның әріптестері қазақстандық үй шаруашылықтарындағы күтім экономикасын зерттеуде 2000-шы жылдардан бастап кішкентай балалары бар отбасыларға әлеуметтік қолдаудың кеңеюіне қарамастан, оң байланыстың жоқтығын және тіпті әйелдердің жұмысқа тартылуының төмендегенін атап өтті.

Оң корреляцияның болмауының ықтимал себептерінің бірі авторлар Қазақстандықтардың туыстарына күтім жасауды қоса алғанда, гендерлік рөлдерді дәстүрлі түрде бөлуге бейілділігімен байланыстырды, бұл оларға бір мезгілде күтім мен ақылы жұмысқа қосарланған жүктеме жүктейді [8]. АҚШ, Канада, Бразилия және Аргентинадағы зерттеулер әйелдердің күтім міндеттерінің артуы нәтижесінде жұмыспен қамту деңгейінің төмендегенін көрсетеді [9]. Е. Silva және оның әріптестері Бразилиядағы егде жастағы ерлі-зайыптылар арасындағы үйде күтім жасау мәселелерін зерттеуде қарт ерлі-зайыптыларға қамқорлық, психологиялық қолдау, эмоционалды байланыс және келісімнің маңыздылығын анықтады және институционалдық күтім үшін осы аспектілерді есепке алу қажеттілігін анықтады [10]. Канаданың әлеуметтік қызметкерлерінің жалақысы негізінде М. Hollander және оның әріптестері қарттарға күтім жасау бойынша тегін жұмыс істейтін адамдардың мемлекет экономикасына жыл сайынғы үлесі 25 миллиард долларды құрайды деп есептеді [11].

Қазақстандағы қарттарға күтім жасау жүйесін зерттеу негізінен қарттардың жағдайына бағытталған және гранттық қаржыландыру негізінде халықаралық және үкіметтік емес ұйымдар жүргізетін жалғыз зерттеулер болып табылады. Жеке зерттеушілер бұл мәселеге сирек назар аударады. Соңғы екі онжылдық-та егде жастағы адамдардың жағдайы туралы бірнеше аналитикалық жұмыстар шығарылды, олардың шолуы төменде келтірілген.

2009 жылы «Аман-саулық» қоғамдық қоры егде жастағы адамдардың жағдайын анықтауға бағытталған екі зерттеу жүргізді. Алғашқы зерттеу Алматы қаласының зейнеткерлік жастағы тұрғындарын әлеуметтік қамсыздандыру мен медициналық қызмет көрсетудегі елеулі олқылықтарды анықтады. Респонденттердің шамамен 37 %-ы тек зейнеткерлікке шыққанын атап өтті, сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі балаларынан қаржылық қолдау алып қана қоймай, оларға үнемі көмек көрсетіп отырды [12].

«Аман-саулық» қоғамының екінші зерттеулеріне сәйкес Қазақстанның 12 аймағынан 1500 адам арасындағы респонденттердің 37 %-ы қамқорлыққа мұқтаж болды, оны көбінесе туыстары қанағаттандырды, сауалнамаға қатысқандардың тек 4,3 %-ы әлеуметтік қызметкерлерден көмек алды [12].

«Қазақстанның егде жастағы тұлғаларының белсенді ұзақ өмір сүруін қамтамасыз етуде қартаюға қарсы модель әзірлеу» (2011-2013 жж.) бағдарламасы шеңберіндегі С. Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті мен Қазақстан-Ресей медициналық университеттерінің зерттеуі Қазақстандағы орта есеппен ерлер мен әйелдер ерте қартаю мәселелеріне тап болғанын көрсетті, бұл әсіресе ауыл әйелдерінде жиі байқалады [13].

2020 жылы қоғамдық пікірді зерттеу орталығы «Қазақстандағы қарттардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен қажеттіліктерін бағалау» кешенді ұлттық зерттеуін жүргізді. 2008 жылы осы зерттеудің бірінші толқыны жүзеге асырылды. Әр жылдардағы нәтижелерді салыстырмалы талдау балаларының қарттарды қолдауының 29 %-дан 13 %-ға дейін төмендеуінің теріс тенденциясын көрсетті [14].

2020 жылғы зерттеу көрсеткендей, қарттар балаларынан көмектің басым бөлігін алады (63 %), әлеуметтік қызметкерлердің қолдауы минималды (1 %), азаматтық сектор мен еріктілер ұйымдары зейнеткерлерге сирек жағдайларда (0,1 %) көмектеседі. Әлеуметтік қызметтер мен мемлекет сауалнамаға қатысқан 1489 респонденттің тек 2 %-ы киім, азық түлік, ақша түрінде материалдық көмек көрсетті, еріктілер мен үкіметтік емес ұйымдар – 0,3 %, балалар – 57 %-ды құрайды. Зерттеуге қатысушылардың тек 16,4 %-ы егде жастағы адамдарды әлеуметтік қолдау жүйесі мен мемлекеттік бағдарламалар туралы біледі және тек 2,1% - ы әлеуметтік қызметкерлерді институционалдық жүйенің элементі ретінде атап өтті [14, 36 б., 55 б.].

Алдыңғы зерттеулердің нәтижелері аға буын өкілдеріне күтім жасаудың ең маңызды жүктемесі олардың балалары мен басқа жақын туыстарының мойнында екенін көрсетеді, бірақ бұл ретте мемлекет тарапынан қарт адамдармен отбасыларды қолдау тиімсіз [3], [14]. Қарт адамдардың жағдайы туралы қарастырылған зерттеулерді талдау күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктерін зерттеу осы уақытқа дейін ғалымдардың назарынан тыс қалғанын көрсетеді. Сонымен қатар, жаһандық ғылым тегін күтім жасаушылардың қажеттіліктерін зерттеу және «ақысыз күтім жұмысы» ұғымын қарттарды қолдаудың жеке аспектісі ретінде мемлекеттің әлеуметтік саясатына енгізу қажеттілігін жариялайды [15].

Күтім экономикасы жалпы экономикалық ғылымның маңызды бөлімі болып табылады, бірақ Қазақстанда жеткілікті зерттелмеген сала болып қала береді. Өз кезегінде, әйелдердің тегін күтімге қосқан үлесі туралы білімнің жетіспеушілігі олардың мемлекет экономикасына қосқан үлесін бағаламауға, осы фактордың жұмыспен қамтуға әсерін талдай алмауға және қарттарға күтім жасаудың институционалдық жүйесі одан әрі дамыған жағдайда елдің шығындарын есептеуге әкеледі [9].

Күтім экономикасы, ең алдымен, әйелдердің әл-ауқатына әсер етеді, өйткені егде жастағы адамдар арасында әйелдер жалпы халықта басым болады, ал тегін күтім жұмысы негізінен әйелдердің психологиялық және физикалық жағдайына, соның ішінде ерте қартаюға, сондай-ақ жұмысқа орналасуға, табысқа және өмір сүру деңгейіне әсер етеді.

Білім алшақтығы мен күтім мәселесінің жоғары өзектілігін назарға ала отырып, осы ғылыми ізденістің мақсаты қарттарға күтім жасау бойынша тегін жұмысты жүзеге асыратын адамдардың қажеттіліктерін анықтау және Қазақстанда күтім экономикасын дамыту бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Мәселенің мәнмәтінін және ерте зерттеу нәтижелерін талдау негізінде келесі зерттеу сұрақтары қойылды:

1. Қазақстандық үй шаруашылықтарында қарттарға күтім жасайтын негізгі тұлға кім болып табылады?
2. Институционалдық, ақылы және ақысыз күтім бойынша қарттарға күтім жасау аптасына орташа сағат қанша?
3. Қамқоршылар өз отбасыларында қарт туыстарына күтім жасау міндеттерін бөлуге қалай қарайды?
4. Үйде қарттарға күтім жасау бойынша ақысыз жұмыс жасайтын адамдардың қажеттіліктері қандай?

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Зерттеу әдістері. Зерттеу парадигмасы ретінде прагматизмді таңдау негізінде жауаптардың жабық мультивариативті нұсқаларымен, сондай-ақ ашық сұрақтармен жеке сауалнама жүргізу арқылы жүзеге асырылған аралас әдіс негізгі тәсіл болды. Сауалнама Дүниежүзілік Банктің, Еуропалық Қайта Құру

және Даму Банкінің және Transparency International компаниясының «Өтпелі кезеңдегі өмір» [16] зерттеуінде қолданылған сауалнамаға негізделген, осы зерттеудің жергілікті мазмұнына және мақсаттарына аздап бейімделген.

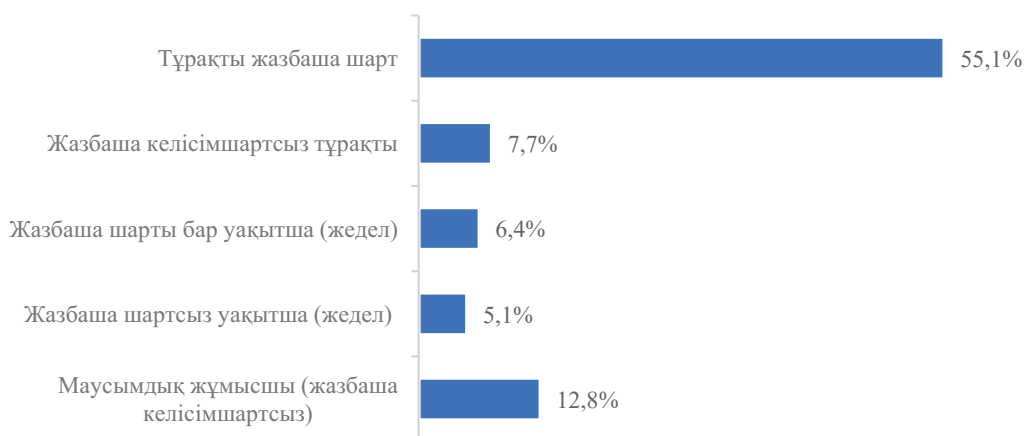
Мақсатты респонденттер 70 жастан асқан туыстарына, соның ішінде ерлер мен әйелдерге үйде тегін күтім жасайтын адамдар болды. Сауалнама 2022 жылдың шілде-тамыз айларында жүргізіліп, Алматы, Астана, Қарағанды және Павлодар қалаларының және оларға іргелес ауылдық аудандардың тұрғындарын қамтыды. Осы ғылыми зерттеуде қарлы кесек әдісімен іріктеу қолданылды. Өр жерде зерттеушілер сауалнаманың алғашқы қатысушыларының байланыс ақпаратын алу үшін әкімдікке/әлеуметтік қамсыздандыру басқармасына жүгінді, содан кейін респонденттерден кейінгі әлеуетті қатысушыларды ұсынуды сұрады.

Сауалнаманы жүргізу және басқару үшін бағдарламалық қамтамасыз ету ретінде GoogleForms платформасы пайдаланылды, жауаптарды талдау Excel және Statistical Package for Social Sciences (SPSS) көмегімен жүргізілді. Зерттеуге қатысушылардың ашық сұрақтарға жауаптары мен түсініктемелерін сапалы мазмұнды талдау алынған сандық деректерді тереңдетуге мүмкіндік берді.

Зерттеу мақсатына жету және қойылған міндеттерді шешу. Сауалнамаға 201 респондент қатысты (әйелдер 82 % және ерлер 18 %), оның 66,5 %-ы қала тұрғындары, 33,5 %-ы қала маңында тұратын ауыл тұрғындары және 11,5 %-ы қаладан алыс жерде тұрады. Қатысушылардың негізгі қарым-қатынас тілі қазақ (42,4 %), орыс (56,1 %) және басқа тілдермен (1,5 %) ұсынылған. Респонденттердің едәуір бөлігі ресми некеде (66 %), 12,5 % – бойдақ, 9 % – ажырасқан, 7 % – жесір және 5,5 % – азаматтық некеде.

Сауалнамаға қатысушылар арасында білім деңгейі бойынша 28,5 % бастауыш және орта білімі, 46,5 % кәсіптік-техникалық және 25 % жоғары білімі бар. Респонденттердің жұбайының (зайыбының) білім деңгейі олардың серіктестерінің білім дәрежесімен бірдей: мәселен, бастауыш және орта білім респонденттердің серіктестерінің 27 %-да, кәсіптік-техникалық – 48,5 %-да және жоғары – 24,5 %-да.

Жұмыспен қамтуға қатысты сауалнамаға қатысқандардың 60 %-ы жұмыс істейді, 40 %-ы жұмысқа орналастырылмаған; жұмыспен қамтылғандар арасында – 61,3 %-ы жалдамалы қызметкерлер, 38,7 %-ы өз бетінше жұмыспен қамтылғандар. Жұмыс істейтін сауалнамаға қатысушылардың тек 4 %-ы толық емес жұмыс күнінің нәтижесі ретінде қосымша табыс көзіне ие. Респонденттердің орташа айлық жалақысы 181 410 теңгені, ал аптасына жұмыс сағаттарының саны – 35,5 теңгені құрады. Респонденттердің еңбек келісімшарттарының түрлері 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Респонденттің жұмыс берушімен еңбек шартының түрі
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

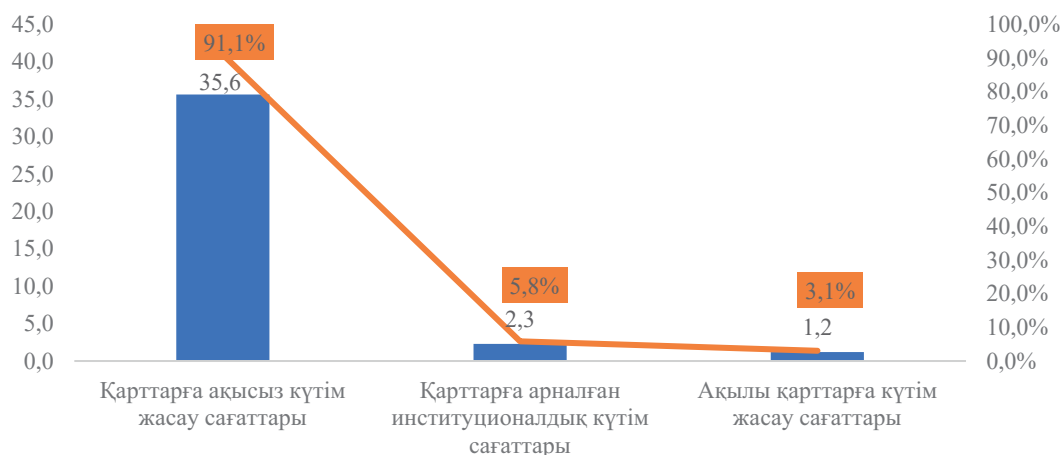
Сауалнамаға қатысушылардың төрттен бірінен астамы (25,6 %) жұмыс берушімен жазбаша шарт болмаған кезде жұмыс істейді, 11,5 % – уақытша жұмысқа орналастырылған, 12,8 % – маусымдық жұмысшылар. Жалпы, респонденттердің тек 55,1 %-ның тұрақты табыс, зейнетақы және әлеуметтік аударымдары бар. Сауалнамаға қатысқандардың жұмысқа орналаспау себептері 2-суретте келтірілген.

Сурет 2 – Жұмыс іздеудегі әрекетсіздіктің себептері
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

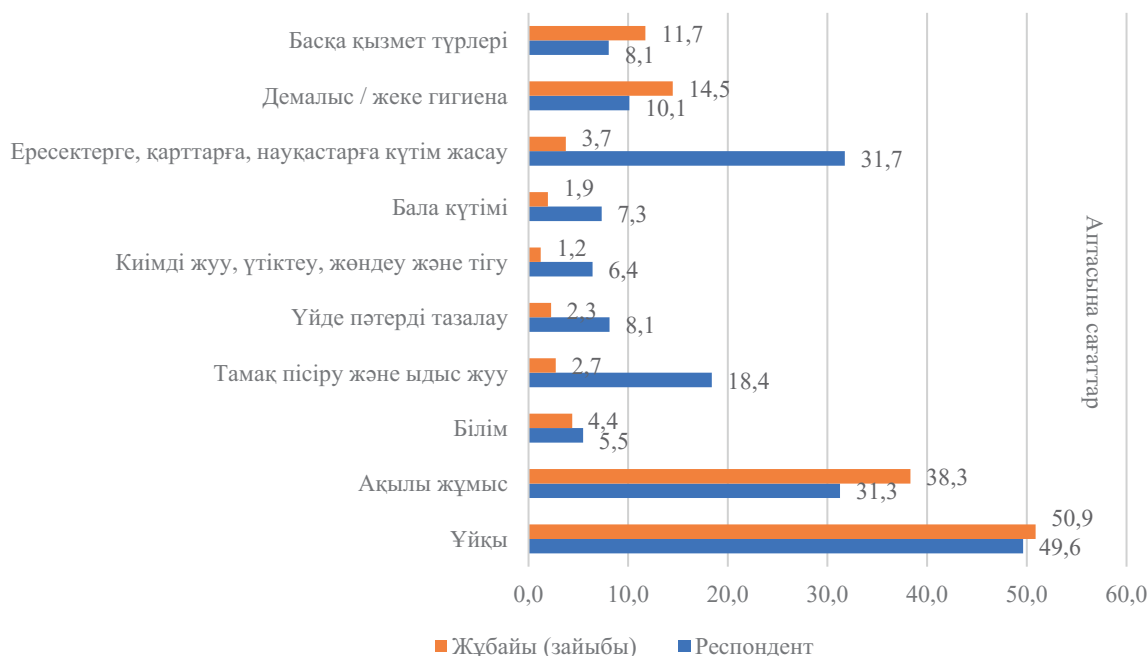
2-суретке сәйкес, сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі зейнеткер мәртебесін атап өтті (81,8 %). Отбасына қамқорлық, атап айтқанда, балаларға, қарттарға және мүгедектігі бар адамдарға күтім жасау сияқты жауаптар 13 %-ды, ЖОО/колледжде білім алушы – 2,6 %-ды, ұзақ уақыт ауырғандар (мүгедек адам) және қолайлы орындар жоқтары 1,3 %-ды құрады. Отбасындағы негізгі асыраушы кім деген сұрағы бар сауалнамаға қатысқандардың 54 %-ы өздері, 30 %-ы жұбайы, 11 %-ы балалары, 1 %-ы зайыбы және 0,5 %-ы басқа туысы деп жауап берді.

Үй шаруашылығы мүшелерінің, мемлекеттік мекемелердің және жеке ұйымдардың жұмсаған уақыты бойынша қарттарға күтім жасауға қатысты бірқатар мәселелер институционалдық, ақысыз және ақылы күтім сияқты санаттар бойынша қарттарға күтім жасау аптасына орташа сағаттарды анықтауға мүмкіндік берді.

Сурет 3 – Аптасына жұмсалатын сағаттарды күтім түрлері бойынша бөлу
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

3-суретке сәйкес, қарттарға ақысыз күтім жасау сағаттары аптасына 35,6, институционалды – 2,3 сағат және ақылы – 1,2 сағатты құрайды. Пайыздық тұрғыдан алғанда, үйде күтім жасау үлесі (ақысыз) 91,1 %, институционалдық күтім – 5,8 % және ақылы – 3,1 % құрайды.

Сурет 4 – Респондент пен оның жұбайының (зайыбының) уақытын қызмет түрлері бойынша бөлу
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

4-суретке сәйкес, төленбейтін үй жұмыстарының ішінде респонденттер мен олардың жұбайлары үшін ең көп уақыт қажет: ыдыс-аяқ дайындау және жуу – 18,4 және 2,7 сағат, пәтерді тазалау – 8,1 және 2,3 сағат, жуу, үтіктеу, киімді жөндеу және тігу – 6,4 және 1,2 сағат және бала күтімі – 7,3 және 1,9 сағат қажет. Өз кезегінде, демалыс/жеке гигиена уақытының шығындары 10,1 және 14,5 сағатты, басқа да қызмет түрлері 8,1 және 11,7 сағатты және сауалнамаға қатысқандар мен олардың жұбайларында сәйкесінше 5,5 және 4,4 сағатты құрады. Сауалнамаға қатысқандардың жауаптарына сәйкес, мемлекет олардың тек 15,9 %-ы қарттарға күтім жасауда көмек көрсетеді, оның 50 %-ы қол жетімді дәрі-дәрмектер мен тегін медициналық көмекті, 38,9 %-ы әлеуметтік көмекті және 11,1 %-ы әлеуметтік қызметкерлердің қолдауын атап өтті.

Қоғамдағы әлеуметтік рөлдерді қабылдауды талдау және гендерлік стереотиптердің деңгейін анықтау мақсатында респонденттерге ұсынылған тұжырымдармен келісім дәрежесін бағалау ұсынылды (5-сурет). Бағалау үшін 1-ден 4-ке дейінгі Р. Лайкерт шкаласы қолданылды, мұнда 1 – мен мүлдем келіспеймін және 4 – мен мүлдем келісемін дегенді білдіреді.

5-суретке сәйкес, респонденттер келісімнің ең жоғары деңгейін ерлі-зайыптылар балаларды, қарттарды және еңбекке жарамсыз отбасы мүшелерін күту бойынша жауапкершілікті тең бөлуі керек деген пікірмен білдірді (3,9). Келісімнің жоғары деңгейі респонденттердің отбасындағы үй шаруасы отбасы мүшелері арасында әділ бөлінгендігімен (3,6), жұбайымен (3,6) тең жұмыс істеуге және үлес қосуға басымдық беруімен және әйелдердің мансап құру мен жақсы жұбайдың рөлі арасындағы таңдау қажеттілігі туралы мәлімдемемен (3,6) анықталды. Келісімнің ең төменгі деңгейі жұмыс істеуге, асыраушы болуға және жұбайына барлық үй және күтім жұмыстарын орындауға мүмкіндік беру арқылы байқалады (2,0).

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігінде шешімдерді жұбайы қабылдайды – 52,7 %, үй шаруашылықтарының 45,5 %-ы бірлесіп шешімдер қабылдайды және респонденттердің тек 1,8 %-ы жеке шешімдер қабылдайды.

Сурет 5 – Респонденттердің гендерлік рөлдерді қабылдауы
Ескерту - жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

Сауалнаманың бір бөлімінде қарттарға күтім жасайтын адамдардың қажеттіліктерін анықтауға бағытталған бірқатар ашық сұрақтар болды. Ашық сұрақтарға жауаптар мазмұнды талдаудан өтті және 6-суретте келтірілген.

Сурет 6 – Қарттарға күтім жасау үшін қажетті көмек
Ескерту – жүргізілген зерттеу негізінде авторлар құрастырған

6-суретке сәйкес, қарт адамдарға күтім жасаушылар көбінесе жәрдемақыларға, төлемдер мен жеңілдіктерге мұқтаж (36,2 %), 19,4 % әлеуметтік қызметкерге/күтім көмекшісінің қызметтеріне ақы төлеу қажеттілігін атап өтті, материалдық көмек пен қомақты зейнетақы 13,9 %, қарттарға күтім жасаушылардың қоғамдық мәртебесінің жоғарылауы 11,1 %, сол респонденттердің пайызы дәрі-дәрмектерге және тегін медициналық көмекке мұқтаж.

Қарттарға күтім жасау жүйесіндегі мемлекеттің рөлі туралы ашық сұрақтарға қатысушылар көбінесе «жеткіліксіз», «зейнетақыға, жәрдемақыға лайықты жеңілдіктерді қамтамасыз ету», «зейнетақы төлемдерін индексстеу» сияқты анықтама берді. Өз кезегінде, респонденттер отбасының рөлін «басты», «маңызды», «қамқорлық», «бәрі отбасының мойнына алынды», «отбасы бәрін жасайды», «отбасындағы барлық нәрсе - барлық шығындар мен қамқорлық», «құнды отбасылық қарым-қатынастардың болуы, тәрбие», «біз тек отбасы ғана сенеміз» деп атап көрсетті.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасындағы күтім жүйесіндегі негізгі тұлғаларды және олардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын анықтауға, олардың күтім жүктемесінің деңгейін уақытша түрде анықтауға, үй шаруашылығында күтім жасау жөніндегі міндеттерді бөлуге және отбасының қарт мүшелеріне күтім жасау бойынша тегін қызметтер көрсетуге байланысты туындайтын қажеттіліктерді анықтауға бағытталған.

Зерттеу нәтижесінде қамқоршы тұлғаның әлеуметтік-демографиялық портреті анықталды. Зерттеуге қатысушылардың 82 %-ы әйелдер, ал сауалнамаға қатысқандардың 81,8 % – зейнеткерлік жасқа байланысты жұмыс істемейтінін ескере отырып, негізгі қамқоршы егде жастағы әйел болып табылады. Қарт туыстарына күтім жасайтын адамдар көп жағдайда отбасындағы басты асыраушы болып табылады. Осылайша, ақысы төленбейтін және ақылы еңбек сауалнамаға қатысқан қазақстандық үй шаруашылықтарындағы әйелдердің иығында жатыр.

Сауалнамаға қатысқандардың 38,8 %-ы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және 24,3 % – уақытша және маусымдық жұмыскерлер, 25,6 %-ы жұмыс келісімшарттарының болмауы, сондай-ақ республика бойынша орташа көрсеткіштен едәуір төмен айлық табыс алу нәтижесінде заңды еңбек құқықтарын қорғау кепілдігінсіз жұмыс істейтіндер қарттарға қарайтын адамдарды қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы адамдар ретінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Апта ішінде әр түрлі қызмет түрлеріне уақытты бөлу туралы сауалнамаға қатысушылардың бағалауы негізінде айтарлықтай уақыт шығындары сәйкесінше респонденттер мен олардың жұбайларында ақылы еңбекпен – 31,3 және 38,3 сағат және ересектерге, қарттарға, науқас адамдарға күтім жасаумен – 31,7 және 3,7 сағат байланысты екені анықталды. Демек, респонденттер қарттарға күтім жасауға жұбайларымен салыстырғанда 8,5 есе көп уақыт бөледі, ал олардың серіктестері ақылы еңбекпен 1,2 есе ғана айналысады. Сонымен қатар, респонденттердің жұбайлары, негізінен ер адамдар - демалуға және жеке гигиенаға серіктестеріне қарағанда 1,5 есе көп уақыт жұмсайды. Сонымен қатар, қарттарға күтім жасаушылардың көпшілігі бір уақытта кішкентай балаларға (немерелеріне) күтім жасайды. Қатысушылардың гендерлік құрамын ескере отырып, анықталған күтім жүктемесі жалпы елдегі алдыңғы зерттеулерге байланысты [8].

Сауалнамаға қатысқан үй шаруашылықтарында гендерлік теңдікті қабылдау туралы қызықты нәтижелер табылды. Респонденттердің отбасыларындағы үй істері отбасы мүшелері арасында әділ бөлінгенімен келісімнің жоғары деңгейі өздерінің бағалаулары негізінде анықталған ерлі-зайыптылармен салыстырғанда әйелдердің өте жоғары жүктемесі бойынша нақты жағдайға қайшы келеді. Аталған факт респонденттердің гендерлік стереотиптерінің айтарлықтай деңгейін көрсетеді. Әйелдердің көпшілігі өздерін үй шаруашылығының басшысы ретінде атап өткеніне қарамастан, олардың серіктестері көбінесе өз отбасыларында шешім қабылдайды. Ерлі-зайыптылар арасында шешім қабылдау билігін бөлу отбасылардағы гендерлік теңдік деңгейін анықтайды. Алынған жауаптарды талдау көрсеткендей, гендерлік теңдік сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігінде патриархалдық көзқарастардың басым болуының нәтижесінде декларативті болып табылады, бұл бұрынғы зерттеулерге сәйкес келеді [17].

Күтімді түрлер бойынша бөлуге қатысты төленбеген күтімнің үлесі 91,1 %, институционалдық – 5,8 % және ақылы – 3,1 % құрайтыны анықталды, бұл жалпы Қазақстан Республикасындағы соңғы жаппай зерттеулерге сәйкес келеді [3], [14]. Сапалы жауаптарды талдау мемлекеттің қарттарға күтім жасаудағы рөлін жеткіліксіз деп санауға мүмкіндік береді, ал отбасының рөлі үй шаруашылықтарына қамқорлық пен үлкен жүктемеге байланысты орталық болып саналады. Тегін күтім қызметтерін орындауға байланысты оны жүзеге асыратын отбасы мүшелері арнайы төлемдер мен жеңілдіктерге, мемлекеттен әлеуметтік қызметкерге немесе көмекшінің қызметтеріне ақы төлеуге, зейнетақыға, жоғары қоғамдық мәртебеге, қол жетімді дәрі-дәрмектерге және медициналық көмекке мұқтаж.

Бұл зерттеу кейбір шектеулерге байланысты: Қазақстанның бірнеше өңірлері ғана қамтылған, өңірлердің көбірек санын тарту қарастырылып отырған мәселенің кеңірек ретроспективасын қамтамасыз ете алады. Осы зерттеудің нәтижелері медицина, экономика және әлеуметтану саласындағы болашақ пәнаралық жұмыстардың қызықты саласы бола алатын медициналық ЖОО ғалымдарының [13] жұмысында белгіленген Қазақстандағы әйелдердің ерте қартаюын ішінара түсіндіреді.

Ұлттық күтім жүйесінің анықталған мәселелеріне байланысты оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді:

1. Мемлекеттің қарттарды қолдау жөніндегі күш-жігері қарттарға күтім жасайтын отбасыларға көмек көрсетуге бағытталуы керек.

2. Отбасылардағы ақысыз күтім жұмысының құндылығы заңнамалық актілерде, мемлекеттік саясатта және халықты әлеуметтік қолдау тәжірибесінде көрсетілуі керек.

3. Қарт туыстарына күтім жасау бойынша жүктеме мен демалысты тең бөлетін ерлі-зайыптыларға жоғары жәрдемақы төлеу арқылы отбасыларға атаулы қолдау көрсету арқылы үйде күтім жасау жүйесін қолдау.

4. Мамандар санының өсуі, олардың даярлық деңгейін жақсарту және жалақыны арттыру арқылы әлеуметтік қызметкерлерді қарт қызметтермен қамтуды ұдайы ұлғайту.

5. Қарт адамдарға күтім жасайтын адамдардың оң имиджін қалыптастырудағы мемлекеттің рөлін күшейту, оны теледидарда және электрондық медиада көрсету.

Жүргізілген ғылыми ізденістің теориялық құндылығы бұрын зерттеушілердің назарынан тыс қалған үйде тегін күтім жасайтын адамдардың сипаттамаларын, көзқарастары мен қажеттіліктерін анықтауға бағытталған. Уәкілетті мемлекеттік органдар қолдануы мүмкін Қазақстан Республикасының Ұлттық күтім жүйесін жақсарту мақсатында әзірленген ұсыныстар практикалық маңыздылығын білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ageing and health [Электронный ресурс] // World Health Organization [web-портал]. – 2022. – URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> (Дата обращения: 01.12.2023).

2. Активное долголетие [Электронный ресурс] // Общественное объединение «Ассоциация Молодых Медиков Алматы». – 2022. - URL: <http://100let.kz> (Дата обращения: 01.12.2023).

3. Основные результаты анализа данных первой волны обследования «Поколения и гендер» в Республике Казахстан. Краткий отчет. – Нур-Султан: Министерство национальной экономики РК, ЮНФ-ПА, 2019. – 43 с.

4. Специальные услуги по уходу [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-портал]. – 2023. - URL: <https://stat.gov.kz> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)

5. Социальная поддержка пожилых граждан [Электронный ресурс] // Информационно-аналитическая система «Талдау» [web-портал]. – б.д. – URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)

6. Care work and care jobs for the future of decent work. Executive summary. International Labour Organization. – Geneva: ILO, 2018. – 21 p.

7. О браке (супружестве) и семье. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)

8. Meurs M., Nugmanova M., Salimzhanova A., Marvin S. Gender Regime and Women's Employment in Kazakhstan // *Comparative Economic Studies*. -2021 -. №63. – P. 603–622. - DOI:10.1057/s41294-021-00173-0.
9. Abdelsalam A., Mahfouz E., Maged S. The Correlation Between Time Spent on Unpaid Care Work by Females and Female Labor Force Participation. Comparative Study Between Developed & Developing Countries. Term paper, Professional Master of Gender and Development. – Cairo: Cairo University, 2021 –102 p.
10. Silva E.P., Nogueira I.S., Labegalini C.M.G., Carreira L., Baldissera V.D.A. Perceptions of care among elderly couples // *Revista Brasileira de Geriatria e Gerontologia*. - 2019. - №22(1). – DOI:10.1590/1981-22562019022.180136
11. Hollander M., Liu G., Chappell N. Who Cares and How Much? The Imputed Economic Contribution to the Canadian Healthcare System of Middle-Aged and Older Unpaid Caregivers Providing Care to The Elderly // *Healthcare Quarterly*. - 2009. - №12(2). P. 42–49. - DOI:10.12927/hcq.2009.20660
12. Деятельность Аман-саулык [Электронный ресурс] // Официальный веб сайт ОФ "Аман-саулык" [web-сайт]. – б.д. – URL: <http://www.amansauylk.kz/ru/dejanelnost> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)
13. Джайнакбаев Н., Третьякова С., Маншарипова А., Шокарева Г., Ким З., Игесенова А., Жуланова А. Некоторые вопросы комплексного исследования активного долголетия в Казахстане // *Актуальные проблемы теоретической и клинической медицины*. – 2016. – № 3-4. – С. 7-13.
14. Оценка социально-экономического положения и потребностей пожилых людей в Казахстане (результаты комплексного национального социологического исследования). – Алматы: ЦИОМ, 2020. – 106 с.
15. Rao N. Global Agendas, Local Norms: Mobilizing around Unpaid Care and Domestic Work in Asia // *Development and Change*. – 2018. – № 49(3). – P. 735–758. – DOI: 10.1111/dech.12390(2018).
16. Life in Transition Survey III [Электронный ресурс] // European Bank for Reconstruction and Development [web-портал]. – URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/lits.html> (Дата обращения: 01.12.2023 г.)
17. Yanovskaya O., Lipovka A. Gender stereotypes and family decision-making: Comparative study of Central Europe and Central Asia // *Central European Management Journal*. – 2022. – № 3. – P. 61-84. – DOI: 10.7206/cemj.2658-0845.82

References

1. Ageing and health (2022). World Health Organization. Retrieved December 1, 2023, from available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> (In Russian).
2. Aktivnoe dolgoletie (2022). Public association “Association of Young Doctors of Almaty”. Retrieved December 1, 2023, from <http://100let.kz> (In Russian).
3. Committee on Statistics and UNFPA. (2019). Osnovnye rezul'taty analiza dannyh pervoj volny obsledovaniya «Pokoleniya i gender» v Respublike Kazakhstan. A brief report. Nur-Sultan, Committee on Statistics and UNFPA, 43 p. (In Russian).
4. Special'nye uslugi po uhodu. (2023). Bureau of National Statistics. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved December 1, 2023, from <https://stat.gov.kz> (In Russian).
5. Social'naya podderzhka pozhilyh grazhdan. (n.d.). «Taldau». Retrieved December 1, 2023, from <https://taldau.stat.gov.kz/ru> (In Russian).
6. International Labour Organization. (2018). Care work and care jobs for the future of decent work. Executive summary. Geneva: ILO. 21 p.
7. O brake (supruzhestve) i sem'e. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 26 dekabrya 2011 goda № 518-IV. Adilet. Retrieved December 1, 2023, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (In Russian).
8. Meurs, M., Nugmanova, M., Salimzhanova, A., & Marvin, S. (2021). Gender Regime and Women's Employment in Kazakhstan. *Comparative Economic Studies*, 63, 603-622. DOI: 10.1057/s41294-021-00173-0 (In Russian).

9. Abdelsalam, A., Mahfouz, E., & Maged, S. (2021). The Correlation Between Time Spent on Unpaid Care Work by Females and Female Labor Force Participation. Comparative Study Between Developed & Developing Countries. Term paper, Professional Master of Gender and Development. Cairo: Cairo University. 120 p.
10. Silva, E. P., Nogueira, I. S., Labegalini, C. M. G., Carreira, L., & Baldissera, V. D. A. (2019). Perceptions of care among elderly couples. *Revista Brasileira de Geriatria e Gerontologia*, 22(1). DOI:10.1590/1981-22562019022.180136
11. Hollander, M., Liu, G., & Chappell, N. (2009). Who Cares and How Much? The Imputed Economic Contribution to the Canadian Healthcare System of Middle-Aged and Older Unpaid Caregivers Providing Care to The Elderly. *Healthcare Quarterly*, 12(2), 42-49. DOI:10.12927/hcq.2009.20660
12. Deyatel'nost' Aman-saulyk. (n.d.). PP "Aman-saulyk". Retrieved December 1, 2023, from <http://www.amansaulyk.kz/ru/dejatelnost> (In Russian).
13. Dzhajnakbaev, N., Tret'yakova, S., Mansharipova, A., Shokareva, G., Kim, Z., Igesenova, A., & Zhulanova, A. (2016). Nekotorye voprosy kompleksnogo issledovaniya aktivnogo dolgoletiya v Kazahstane. Aktual'nye problemy teorii i klinicheskoy mediciny, 3(4), 7-13 (In Russian).
14. CIOM. (2020). Ocenka social'no-ekonomicheskogo polozheniya i potrebnostej pozhilyh lyudej v Kazahstane (rezul'taty kompleksnogo nacional'nogo sociologicheskogo issledovaniya). Almaty: CIOM. 106 p. (In Russian).
15. Rao, N. (2018). Global Agendas, Local Norms: Mobilizing around Unpaid Care and Domestic Work in Asia. *Development and Change*, 49(3), 735-758. DOI: 10.1111/dech.12390.
16. European Bank for Reconstruction and Development. (n. d.). Life in Transition Survey III. Retrieved December 1, 2023, from <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/lits.html>.
17. Yanovskaya, O., & Lipovka, A. (2022). Gender stereotypes and family decision-making: Comparative study of Central Europe and Central Asia. *Central European Management Journal*, 3, 61-84. DOI: 10.7206/cemj.2658-0845.82.

GENDER LABOR SEGREGATION IN THE CARE ECONOMY: NEEDS RESEARCH AND SOLUTIONS

A. Lipovka^{1*}, M. Nugmanova², Zh. Rakhimbekova³

¹Almaty Management University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research to determine the needs and workload of people who provide free care for their elderly relatives at home.

Methodology – a mixed method was applied, which included an electronic individual questionnaire with open and closed questions among 201 residents of Kazakhstani urban and rural areas.

Originality / value of the research - the first study in Kazakhstan aimed at identifying the needs and the time use of people engaged in unpaid care for their elderly relatives.

Findings: A social and demographic portrait of a caregiver for an older adult at home was composed, the share of institutional, paid and unpaid care in households and the distribution of household workload between spouses were estimated, and the perception of gender equality in families was defined. The study showed that the basic needs of people caring for their older relatives at home included benefits and payments, services of a public social worker /compensation for care assistant services, a solid pension, an increase in the caregiver's social status, free medicines and medical care. A shortage of institutional care services for older people in Kazakhstan has been identified, and recommendations for developing a national care system have been proposed.

Keywords: care economy, unpaid work, gender, elderly people, aging.

ГЕНДЕРНАЯ СЕГРЕГАЦИЯ ТРУДА В ЭКОНОМИКЕ УХОДА: ИССЛЕДОВАНИЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ И ПОИСК РЕШЕНИЙ

А. В. Липовка^{1*}, М. С. Нугманова², Ж. С. Рахимбекова¹

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республикасы Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – определение потребностей и рабочей нагрузки лиц, осуществляющих бесплатный уход за своими пожилыми родственниками в домашних условиях.

Методология – применен смешанный метод, включивший электронное индивидуальное анкетирование с открытыми и закрытыми вопросами среди 201 жителя городской и сельской местности Казахстана.

Оригинальность / ценность исследования – первое исследование в Казахстане, направленное на выявление нужд и использование времени людей, занятых неоплачиваемым трудом по уходу за престарелыми родными.

Результаты исследования – Анкетирование позволило составить социально-демографический портрет лица, осуществляющего уход за пожилым человеком на дому, выявить долю институционального, платного и бесплатного ухода в домохозяйствах, распределение домашней нагрузки между супругами и восприятие гендерного равенства в семьях. Исследование показало, что основные потребности людей, ухаживающих на дому за близкими, включают: пособия, выплаты и льготы, услуги социального работника от государства /компенсацию стоимости услуг помощника по уходу, солидную пенсию, повышение общественного статуса ухаживающего лица, бесплатные лекарственные препараты и медицинское обслуживание. Выявлен дефицит институциональных услуг по уходу за пожилыми людьми в Казахстане и предложены рекомендации по развитию национальной системы ухода.

Ключевые слова: экономика ухода, неоплачиваемый труд, гендер, пожилые люди, старение.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Липовка Анастасия Владимировна – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.lipovka@almau.edu.kz, ORCID ID: 0000-0003-0471-2040*

Нугманова Майгуль Саиновна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: maigul.nugmanova@narhoz.kz, ORCID ID: 0000-0002-1911-3166.

Рахимбекова Жанар Сапаровна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: zh.rahimbekova@almau.edu.kz, ORCID ID: 0000-0002-5726-1426.